

MACZÁK IBOLYA

*A biblikus mitizáció sajátos formái Mária Terézia
halotti reprezentációjában**

Általánosan ismert tény, hogy Mária Terézia személyéhez – illetőleg a vele kapcsolatos lelkiségi-irodalmi szövegekhez – jócskán kapcsolható a biblikus mitizáció fogalma. Ez Hargittay Emil megfogalmazása szerint ugyanis nem más, mint „a bibliai hivatkozások, párhuzamok alkalmazásának egy sajátos módja. Tudatos eljárás a mű szerzője részéről: a kortársakra vonatkoztatott bibliai párhuzamok (nevek) valamilyen lényegi hasonlóság alapján valamilyen jelentéstöbbletet kölcsönöznek a műnek, akár pozitív, akár negatív mitizációról van szó.”¹ Ugyanakkor Hargittay Emil azt is leszögezi, hogy ez nem csupán egy jól használható metaforát, vagy metaforarendszert jelent:

a biblikus kifejezésmód, szókincs, mondatszerkezetek, toposzhasználat olyanmire sajátjává vált az írásbeliségnek, így a magyar irodalmi nyelvnek is, hogy ma már közhelynek számít annak a ténynek hangoztatása, hogy a Biblia a régi magyar szövegekben nyelvként funkcionál.²

A következőkben a fentiek nyomán azt igyekszem igazolni különböző, Mária Terézia halálához kapcsolódó szövegek nyomán, hogy a biblikus mitizáció egy-egy beszédben többféle formában, számos nyelvi szinten jelentkezhethet – nyelvként is funkcionálhat.

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tudományos főmunkatársa. A tanulmány az OTKA K 116166 számú pályázatának támogatásával készült. A szerző a tanulmány megírása idején Bolyai János Kutatói Ösztöndíjban részesült.

¹ HARGITTAY Emil, *Az uralkodói eszmény irodalmi kifejezési formái Magyarországon = Hatalom és kultúra: Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Nyásklyá, 2001. aug. 6–10.) előadásai*, szerk. JANKOVICS József, NYERGES Judit, Budapest, Nemzetközi Magyarországtudományi Társaság, 2004, 61.

² HARGITTAY Emil, *A biblikus mitizáció a 17. századi magyar költészetben = A magyar művelődés és a keresztyénység*, szerk. JANKOVICS József, MONOK István, NYERGES Judit, Budapest–Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Scriptum, 1998, 731.

Judit és Debóra

A biblikus mitizáció néhány metaforája igen jellemző Mária Terézia ábrázolására – és nem is csak azokra a szentbeszédre, amelyek kimondottan az ő alakjára épültek. A bibliai Juditként említi például Csódy Pál az 1761-es schweidnitzeri ütközetről szóló tudósító beszédében:

Fordítsuk szemeinket a' második vitéz Judith Aszszonyra mostan uralkodó Fölséges Apostoli Koronás Királyné Aszszonyunkra MARIA THERESIÁra. Ez a' nagy Fejedelmü Aszszony látván hogy Holofernes, értem Fridericus Borussiai Király meg-szállya, körül-veszi, 's vijja Bethuliát, ugymint Szilesia, Cseh-Ország, és Morva Tartományit, mit cselekedett? mindenféle Püspökökhöz, Papokhoz, Szerzetesekhez, és egész hiv népéhez Anyai intését küldötte mint régenten Judith mondván: *Nilil aliud fiat, nisi oratio pro me ad Dominum Deum nostrum*. Mindenek fölött érettem, vitézimért a' hadakozás üdeje alatt buzgó Imádság bocsáttassék a' mi Urunkhoz Istenünkhez, és annak szent Neve segítségül hivattassék.³

Hasonlóképpen megjelenik a Judit-kép a piarista Berents Keresztély Mária Terézia felett mondott temetési beszédében is:

Alig tétetett Fejére e Magyar Angyali KORONA, már mintha egy ilyen JUDIT ASZSZONY magának, 's népeinek oltalmokra nem bírhatná, nem foroghatná a' Királyi Páltzát, eskütt tztinborával, öszve kötött erölköddéssel egyszersmind egynehány hatalmas ellenség, zaszlót emel, hadat indit ellene.⁴

A klasszikus retorika terminológiájával úgy írhatjuk le, hogy a személyi érvek (argumenta a persona) közül a nemből kiinduló érvekhez kapcsolódik ez az ábrázolásmód: hiszen a biblikus mitizáció – amint az már a korábban idézett definícióból is kiderült – valamilyen lényegi hasonlóság alapján valamilyen jelentéstöbbletet kölcsönöz – jelen esetben arról van szó, hogy ha az illető személy ha ő olyan, mint Judit, akkor annak jó tulajdonságait is birtokolja. Ezek a metaforák nyilvánvalóan genus alapján történtek, ezért lehetséges, hogy bibliai nőalakokkal – elsősorban Debórával

³ CSÓDY Pál, *Hadakozó erő és hatalomnak dicsérete*, (Eredetileg: Győr, 1761.) Kiad.: MACZÁK Ibolya, *A schweidnitzeri Gedeon. Retorikai eszközök Csódy Pál 1761-ben írt prédikációjában*, A Hadtörténeti Múzeum Értesítője, 2007, 168–169.

⁴ BERENTS Keresztély, *Fölséges királyné aszszonyunk Maria Teresia halálának fájdalmas emlékeztetére készült beszéd*, Nagykároly, 1781, C2r. [Kiemelés az eredetiben.] Köszönöm Baranya Péter és Koltai András segítségét.

és Judittal – azonosították Mária Teréziát, a kor bevett gyakorlatának⁵ megfelelően. A biblikus mitizáció eszköztárát a katolikus és protestáns hitszónokok egyaránt alkalmazták.

Így például a Debóra-képre építette fel prédikációját Gyöngyössi János református lelkész is *Halbatatlan emlékezetű Débora* című, Mária Terézia elhunytához kapcsolódó beszédében.⁶ Ebben a hitszónok több helyen is megemlíti a Debóra-kép azon fontos jellemzőjét, mely szerint a próféta az „ország anyjaként” vett részt a harcokban. Textusának első része is erre utal („Én, Débora fel-kelék, mint Anya Izraelben”) és a szerző részletes elemzést is ad erről, említve a rómaiak által használt „haza anyja” kifejezést is. Ez a gondolatmenet is szoros összefüggésben áll Mária Terézia toposzaival.⁷ Ugyanezt a bibliai textust (illetőleg annak első részét) használta fel Baló Bálint is saját beszédében: „mint egy Austriai Győzedelmes DÉBORA, az Ellenségnek körmei közül ki-ragadta, sőt minden ellenségeit a’ ra vitte, hogy a’ Pragmatica Sanctiót melly-is egyetlen-egy oka vala a’ Hadakozásnak, mindnyájon subscribálnák; helyben hagynák, és meg-is erősítenék.”⁸ A hitszónok szövegében megjelenik az „anyai Debóra” és a „haza anyja” közötti összefüggés megfogalmazása is:

ha magát a’ *Débara*, Izrael-béli Anyának igazán nevezte, bizony mi-is méltán nevezhetjük, a’ már meg-boldogult Felsőges MÁRIA THERÉSIÁT a’ mi Erdélyi Hazánk’ Fejedelmi, és igen nagy Annyának.⁹

Gyöngyössi szövege ugyanakkor arra is rávilágít, hogy a biblikus mitizáció nem csupán egy jól megválasztott metaforarendszert, illetőleg allegóriát jelent. Beszédében ugyanis a hitszónok jelentős szövegalkotói, „nyelvteremtői” munkát végzett. A kapcsolódó textus szövege a következő: „Én, Débora fel-kelék, mint Anya Izraelben. E’ képpen meg-nyugovék a’ föld negyven esztendeig.”¹⁰ E jegyzés nyomán úgy

⁵ Jó példák erre a következő szövegek is: KÖPECZI János, *Magyar Débora*, Kolozsvár, 1734; *Az híveket e’ földön való mulatásokban ostromló minden ellenségein tellyes győzedelmet nyert Débora*, Kolozsvár, 1793. A halotti beszédek Debóra- és Judit-képéről bővebben: H. LÁSZLÓ Zsófia, *Női szerepek változása a protestáns halotti beszédek tükrében (1711–1825)*, Budapest, 2011. [Doktori értekezés kézírata.]

⁶ GYÖNGYÖSSI János, *Halbatatlan emlékezetű Débora = A’ magyar Sionnak felsőges asszonya*, Kolozsvár, 1782.

⁷ Vö. M. VARGA Benedek, *A kontinuitás szimbolikus konstrukciói Mária Terézia koronázási ünnepén*, *Metszetek*, 2014/1, 120–121.

⁸ BALÓ Bálint, *Novissima homagialis devotio, az az Fejedelmi leg-utolsó hívőges sz. tisztelet = A’ magyar Sionnak felsőges asszonya*, Kolozsvár, 1782, 35.

⁹ *Uo.*, 32–33.

¹⁰ GYÖNGYÖSSI, *i. m.*, A2r.

tűnhet, hogy igen szerencsés volt Gyöngyössi szövegválasztása, hiszen egyaránt vonatkoztatható Mária Terézia „női politikusi” mivoltára és negyven éves uralkodására.

Ehelyett azonban a textus lokalizálására érdemes felfigyelnünk: a két mondat ugyanis a Bírák könyvének 7. és 31. verséből való. Gyöngyössi textusa tehát valójában nem más, mint egy-egy, a Debóra-hálaének legelejéről, illetve legvégéről származó mondat: egyszerre archaikus győzelmi ének és hitvallás. Ezekből – vagyis tudósítói és vallási jellegénél fogva – központi mondanivalója nem Debóra személyével kapcsolatos, és semmiképpen nem áll benne ok-okozati összefüggésben Debóra fellépése és a negyven év nyugalom. Jól látható tehát, hogy a hitszónok sajátos szövegfilológiai munkát végzett, míg a bibliai szövegrészeket saját mondanivalójához igazította.

A „Második Mária” és „kapcsolatrendszere”

Tagadhatatlan, hogy a név alapján történő besorolástól olykor ódzkodnak a hitszónokok az uralkodónő kapcsán. Ennek az is oka lehet – amint tanulmányában Kökényesi Zsolt is utalt rá –, hogy Mária Terézia neve elsősorban Szűz Máriát, illetve az ő nagyfokú tiszteletét invokálta volna, ami akár blaszfémia és botránkozásra is lehetőséget adott volna.¹¹

Ez az elgondolás azonban nem mindenkinek okozott problémát. Padányi Biró Márton 1741-ben elhangzott, majd kinyomtatott koronázási szentbeszédének Lotaringiai Ferenchez szóló ajánlásában MARIA Királyi Királynénak¹² nevezi Mária Teréziát és (ugyancsak az ajánlás szövegében) következőképpen fogalmazott:

Mert noha ugyan ez a' titkos Ház, ez a' Magyar Nemzet a' Felséges Austriai Habsburgi Házbul eredett Férfiui Agnak két száz ennyihány esztendőig rendszerént következett Királyi országlása után, ugyan onnan származott Leány Agnak a' MARIA áldott Névnek, és Királyi-Királyné Aszszonsági szentségnek szeglet kövére [...] helyhezttvén [...] meg erősítettett légyen.¹³

¹¹ Vö. KÖKÉNYESI Zsolt, *A „női Szólón”, avagy Mária Terézia uralkodói képe a balotti beszédekben = Koraiújkor-Ász: Koraiújkor-történettel foglalkozó doktoranduszok tanulmányai*, szerk. KÁDÁR Zsófia, KÖKÉNYESI Zsolt, MITROPULOS Anna, Budapest, ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola 2014 (Koraiújkor-ÁSZ tanulmánykötetek, 1), 62.

¹² PADÁNYI BIRÓ Márton, *Ünnep-napokon, dívetáknak alkalmatosságával, 's egyéb jeles napokon mondatott külömb-külobbjéle sok szép prédikáziók*, Győr, 1761, [25].

¹³ *Uo.*, [24].

Az ilyen típusú Mária-képek következetesen visszatérnek Padányi beszédeiben,¹⁴ olykor hosszabb metaforaláncokban is. A jelzett motívum kapcsán egy másik jelenségre is érdemes felhívni a figyelmet: jelesül az egyes biblikus metaforák közötti (olykor igen merész) összefüggések „felállítására”: Padányi egy másik koronázási beszédének címlapján ugyancsak II. Máriának nevezi az uralkodónőt – mégpedig a következőképpen:

Az örökkön örökké Élőnek Királyi Széke előtt le-téetett Szent Imre Herczeget illető, de ez virágzó Liliomos tiszta Szüz életének idejében el-ragadtatván a' tizenkét Csillagokkal meg-koronáztatott MARIA Mennyei Királyné Aszszonyra örökös jussal maradt, és a' Második Imre Herczeg által, a' II. MARIA, Királyné Aszszonyinak Fejében tetetett szépségnek (a) koronája.¹⁵

A címlap további részének megfogalmazása és tipográfiai kialakítása egyértelművé teszi az olvasó számára, hogy Imre herceg szerepeltetése korántsem véletlen: a koronázó primás, herceg Esterházy Imre alakja is fontos része a metaforarendszernek – vagyis Szűz Mária illetve Szent István országfelajánlása igen jó alkalmat biztosított Padányinak arra, hogy Mária Teréziát, Esterházy Imrét és a koronázást azonos metaforarendszerbe illessze.

Ez a névazonosságon alapuló retorikai megoldás a halotti beszédekben is érvényesült: a piarista Berents Keresztély hitszónoklatában Szűz Máriával és Szent Józseffel állította párhuzamba Mária Terézia és II. József alakját. Igen árnyaltan kellett

¹⁴ „Imé ebben [t. i. a magyar hazában] vagyon Maria Regina Angelorum, et Maria Regina Hungarorum. Ebben vagyon Mária az Angyaloknak Királynéja, és a' Második Mária a' Magyaroknak Királynéja. Ez mind a' két Mária leg-jobb részt, mert örökös részt, és azért-is olly részt választottak magoknak, melly soha el-nem vétetik ö tőlök. Az Angyalok Királynéja Mária esedezésével, hathatós szószóllásával, Isten színe előtt Menyekben: A' Magyarok Királynéja Második Mária Királyi kegyelmével itt e' földön, mint önnön magok örökségét, mint magok tulajdon kedves részét minden veszedelmektül védelmezvén őltalmaznak, és hajdantan virágzó Nemesi szabadságunkban kegyelmessen meg-tartanak, és meg-erősítetnek minket.” (Uo., 52–53.); „Bátorécsd, erősécsd, segécsd-meg a' te Királyi titkos öltözetidnek szentségében és erejében öltözött, és a' te Angyali Koronáddal meg-koronáztatott Második MARIA Királyné *Successor*odat, és örökösödöt-is, hogy egyéb Királyi Királyné *Vir-tus*in kívül, a' MARIA szentséges áldott Névnek érdeméért, és tiszteletéért-is tellyes Királyi Királynéi hatalomban minden ellenségi ellen győzedelmeskedhessen. Jelencs-bé minket az örökkön örökké élőnek Királyi-széke előtt a' mi Első MARIA Királyné Pártfogónk, és Szent Aszszonyunk előtt, hogy itt e' világi életben a' mi mostani Második MARIA Királyi Királyné Aszszonyunknak [...] szerelmes vezérlése alatt csendes békességben, és vigasztalásokban élvén [...] lehessünk az örökkön örökké Élőnek Királyi-széke előtt Szent Istvánnak öröme, gyönyörúsége, és Szentséges Koronája [...]” (Uo., 76–77.)

¹⁵ Uo., [57].

ezt tennie, hiszen – a Padányi-beszédhez hasonlóan – az eredetitől igencsak eltérő kapcsolat metaforarendszerére volt szükség. Ennek sikeres kiépítése vélhetően a hitszónok kimagasló retorikai képességeinek volt köszönhető, melynek során megfogalmazódott, hogy „Mária által lett József a nép atyja” – éppúgy, ahogy Padányinál „Imre által lett Mária Magyarország királynője” a biblikus kapcsolatok elnagyolt ábrázolásával.

Berents a következő, asszociációkra épülő, de konkrétumokat nélkülöző fogalmazással hidalta át a problémát: „Mert a Magyarok Asszonya, *MÁRIA*, magyarokat választja és rendele *IÓSEFÉNEK* oldala mellé *BATTYÁNYI* Károly Hertzzeit és *BAJTAI* Antalt.”¹⁶ A magyarok asszonya a szöveggörnyezetből egyértelműen a „Magyarok Nagyasszonya”, vagyis Szűz Mária alakját idézi, a „József” kifejezés pedig nem részletezi a két személy között fennálló viszonyt. Ebben az esetben láthatóan a Magyarok Nagyasszonya kifejezést igyekezett Mária Teréziára alkalmazni.

A szentírási locust hasonló gondossággal – „fokozatosan” – magyarázta Berents Keresztély. A szöveg Sirák fiának könyvéből származik: „Meg halt az *Anyá* és mint ha meg nem halt volna: mert hozzája hasonlót hagyott utánna.”¹⁷ Ezt a gondolatmenetet a következőkben Mária Teréziára mint anyára alkalmazza a hitszónok: „meghalt az anya és mintha meg nem halt volna: mert magához hasonlót hagyott utánna.”¹⁸ És ebből következtetve vonja le a konkrétumokat: „A’ mit el vesztettetek *MÁRLÁBAN*, *IÓSEFBENN* fel találjátok.”¹⁹

A fentiek igazolják, hogy a biblikus mitizáció révén valóban sajátos nyelvet építenek ki a hitszónokok. Eljárásuk nem azonos az allegóriaszerezéssel, hiszen ez utóbbiak esetében a részletesen kidolgozott kép minden egyes mozzanatának az ábrázolt gondolat egy-egy mozzanatát kell megfeleltetni. Amint az a fenti példákban is kitűnik, erre nem mindig volt lehetősége a hitszónoknak.

A „másodikság”

A fent hivatkozott beszédek még egy érdekes vonására érdemes felhívni a figyelmet – ez pedig az „uralkodói sorszámok metaforája” – a vázolt esetekben kimondottan a „másodikság”. Nemcsak Padányi szövegeiben merült fel ugyanis a

¹⁶ BERENTS, *i. m.*, B3r.

¹⁷ *Uo.*, A2r.

¹⁸ *Uo.*, [A4r].

¹⁹ *Uo.*

„Második Mária” metafora. Berents Keresztély szövegében a következők olvashatók: „a’ mennyi nyomorúságot, keserűséget vettetek a’ II MÁRLÁNAK esetéből ’s halálából; annyi örömet és vigasztalást szedjete a’ II JÓSEFNEK életéből és országolásából.”²⁰

Egy ismeretlen protestáns hitszónok Berentséhez hasonló textust választott:

el-mondhatta MÁRIA THERÉSIA-is azt, a’ mit Dávid mondott vala Salamon felől az ISTENnek: Áldott légyen az Izraelnek URa ISTENE, ki adott olyat, a’ ki szemeimnek láttára helyettem ülne az én Királyi Székemben. A’ melly tartozó hűséget és engedelmisséget meg-mutattunk tehát ő hozzája az ő életében ; és azután-is készek voltunk volna meg-mutatni tellyes életünkben ; mutassuk-meg azt az ő igaz Képéhez a’ Felséges JÓSEFhez, a’ Ki maga-is igaz JÓSEF, olyan JÓSEF, a’ minémüt óh sokat adjon az ISTEN. Ilyetén Anyának Fia lévén pedig, a’ nál drágább és a’ nál nagyobb szeretetre méltó JÓSEF; Első JÓSEF Római Tsászárra nézve JOSEPHUS Secundus, Második JÓSEF, ama’ Jákób kedves fiára, Egyiptomnak és ezen kívül sok Országoknak igaz Abrechjére, Ifjú Attyára, a Jó’sefre nézve pedig igazán Alter Josephus, JÓSEF Mása.²¹

Az idézett szövegből megfigyelhető, hogy magának az uralkodóváltásnak, azaz „meghalt a király, éljen a király” toposznak is megvannak a maga biblikus mitizációra mint beszédmódra lehetőséget adó szöveghelyei. Megfigyelhettük azt is, hogy II. József itt egyértelműen a bibliai pátriárkának, az egyiptomi Józsefnek utóda – és e tekintetben is „második Józsefnek” mondható. Érdekes, hogy ez a „másodikság” Berents Keresztély beszédében is megjelenik, ő viszont az abszolút „történetietlen” – „II. Mária” és II. József közötti kapcsolatot hangsúlyozza vele. (A történetietlen szemléletmódot itt elsősorban abban kell látnunk, hogy abban, hogy Mária Terézia II. Máriaként volt magyar királynő, nem következik, hogy Józsefnek is másodiknak kell lennie.)

Arra, hogy a „másodikság”, az ebből adódó „történelmietlen” időrendiség – lényegében a nagy előddel való szoros kapcsolat hangsúlyozása nem ismeretlen a 18. században. A legismertebb ilyen eset kétségkívül az 1782-ben leleplezett szentpétervári Nagy Péter-emlékműhöz (a Puskin által is megverselt „bronzlovashoz”) kapcsolódik. Szolomon Volkov szellemes művelődéstörténeti írása szerint az emlékmű szobrása, Étienne Falconet

²⁰ *Uo.*, [A4r–v].

²¹ *Istentől mondatott istenek kik mindnyáján meg-bálnak mint a’ köz emberek = A’ magyar Sionnak felséges asszonya*, Kolozsvár, 1782, [C5r].

Utolsó ötlete a szobor talapzatára vésendő felirat lakonikus szövege volt: »Első Péternek emelte Második Katalin.« Katalin egy mosollyal kijavította a szöveget: »Első Péternek Második Katalin.« Katalin, aki író is volt, egyetlen szó kihúzásával ragyogó hatást ért el. Falconet változatában a hangsúly az »emelte« szón volt, amely főként az emlékműre irányította volna a figyelmet. Katalin közelebb hozta egymáshoz a két számot – »Első«- »Második« –, hangsúlyozva (és legitimálva), hogy hatalma (kétséges) folytonossága megmaradt közte és a legnagyobb orosz uralkodó között.²²

Nyilvánvalóan hasonló helyzet tükröződik a Mária Teréziával (és II. Józseffel) kapcsolatos szövegekben is: másodikságuk egyaránt jelzi uralkodásuk jogosságát és szoros kapcsolatukat is nevük korábbi viselőjével.

A sarkalatos erények

A különböző erénybesorolások számos retorikakönyv alapvető anyagát jelentették – így például Julius Caesar Scaliger először 1561-ben megjelent *Poëtices libri septem* című összefoglalóját is. (Ez a munka Bartók István szavai szerint amellet, hogy „talán a legteljesebb összegzése mindannak, amivel az antikvitás és a reneszánsz irodalomelmélete gazdagította a költészetant”,²³ nagy hatással bírt a barokk és a klasszicizmus időszakában is.)

Az itt javasoltak szerint készült Geleji Katona István Károlyi Zsuzsanna felett mondott egyik gyászbeszéde is, melyben a hitszónok egyszerre ábrázolta beszéd tárgyát férfias erényekkel – virtutes viriles – és szelídséggel. Az előbbi kategóriába az elhunythoz a következő erényeket sorolta: fortitudo, constantia, temperantia, prudentia és clementia.

Mária Terézia erényeinek megjelenítése alapvetően nem okoztak gondot a halotti prédikációk szerzőinek: úgy ítélték meg, hogy a királynő uralkodói jelmondatával maga jelölte ki ezeket. Mária Terézia „maga tulajdon választott”²⁴ szimbólumai az

²² Szolomon VOLKOV, *Szentpétervár kultúrtörténete az alapítástól napjainkig*, Jelenkor, 2003, 752. Vö.: Timothy HOCHSTRASSER, 'More long-lasting than bronze?': *Statues, public commemoration and representations of monarchy in Diderot's political thought = Monarchism and Absolutism in Early Modern Europe: Political and popular culture in the early modern period*, eds. Cesare CUTTICA, Glenn BURGESS, Pickering & Chatto, London, 2011.

²³ BARTÓK István, *História és poézis: Gyöngyösi István megjegyzései a költészettről*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2005, 244.

²⁴ VERESTÓI György, *Hazánk' feje' koronájának el-esése = A' magyar Sionnak felséges aszszonya'*, Kolozsvár, 1782, C3v.

igazság és a kegyelmeség (iustitia, clementia) voltak, melyek – a hitszónokok meglátása szerint „MÁRIA THERÉZIA” szívének belső táblájára, szintén úgy fel-is vala irattatva, mint az ő Pénzeinek kerületére.”²⁵ Baló Bálint megfogalmazása értelmében

ez a’ Magyar Izrael-béli nagy Anya, minden Királyi Virtussait, ’s méltó Ditéretit, maga életében, mint *consummatissima Princeps*, ki-fejezte, és egy summában szoritotta ama’ Királyi ditsőséges Symbolumában: *Iustitia et Clementia!* *Igazsággal és Kegyelmességgel* [...].²⁶

Padányi Biró Márton megfogalmazása szerint az

egész Országának népét *Iustitia et Clementia*, Igazsággal és kegyességgel vezérelvén, e’ mellett minden szomszéd Fejedelmekkel szövetséget vetvén olly csendességet szerzett, hogy békességben élvén mindenek, minden testi jókkal bővelkedtek, illatoztak, virágoztak, és gyümölcsöztek legyen.²⁷

Az erények közül a hét sarkalatos erénynek is jutott szerep Mária Terézia halotti reprezentációjában. Ezeket már a görögök is emlegették – Platón az általa elgondolt három lelki réteghez kapcsolta az alapvető erényeket: az értelmi részhez a belátást és a bölcsességet, a szellemi erőhöz a férfias bátorságot, az ösztönös részhez a mértéktartást. Nézetei szerint e három erény kifejlődése biztosítja a közösség rendjét. Talán ez utóbbi meglátás is az uralkodó felett mondott temetési beszédekhez kapcsolta a sarkalatos erényeket. Ugyanakkor ezeket a keresztény hagyomány a *Bölcsességek könyvéből* eredezteti, a következő idézet alapján: a 8. fejezet 7. versének szövege ugyanis a következőképpen hangzik – Káldi György fordításában:

És ha valaki az igazságot kedveli, fáradságának gyümölcsei kiváló erények, mert megtanít mértéktartásra és okosságra, igazságosságra és erősségre, melyeknél hasznosabb nincs az életben az embereknek.

Amikor tehát ezek a szimbólumok jelennek meg, a biblikus mitizáció egy másik, áttételesebb rétege érvényesül. (Hasonlóan a teológiai erényekhez: a hit, a remény és a szeretet hármassága a Szeretethimnusz megfogalmazása nyomán terjedt el.)

Ezek az erények – okosság, igazságosság, mértékletesség, lelki erősség – Berents Keresztély beszédében is megjelennek: „Láttátok e’ itt ezen a’ szomorú Sirhalmon

²⁵ SZATHMÁRI PAP Mihály, *Halált nem esmérő igaz hívségnek, tartozó mélységes tisztületnek, és méltó keserűségnek fel-indult szavai = A’ magyar Sionnak felséges asszonya*, Kolozsvár, 1782, [C4v].

²⁶ BALÓ, *i. m.*, 35.

²⁷ PADÁNYI, *i. m.*, 72.

le irattatva azokat a' szép Erkölcöket, mellyeken mint egy sarkonn fordul a' Fejedelmi Boldogság?"²⁸ A szóhasználat egyértelműen a sarkalatos erényekre utal (ezek etimológiája is innen ered: „sarkok, amin fordul az ajtó”).

Láttátok e' itt az Igazságnak, Erőségnek, Okosságának, és a' Mértékletesség alatt a' Békességnek képeit? Mire mutatnak? Kit jelentenek vallyon? *NAGY MÁRIA TERÉSIÁT.*²⁹

Amint az az idézett szöveg nyomán is kitűnik, az erények felsorolása a Berentszöveg esetében tulajdonképpen egy *castrum doloris* szöveges magyarázata. Az installáció felállítására a nagykárolyi piaristák templomában került sor (amint a kapcsolódó szertartásokra is). Ezt tanúsítja a prédikáció szövegéhez kapcsolódó metszet és szertartásleírás is. Berents Keresztély hitszónoklata tehát a halotti beszédek és a *castrum doloris*okhoz tartozó, kinyomtatott leírások műfaji hagyományaihoz is kapcsolódik.

Mind Berents beszédében, mind a kapcsolódó, *castrum doloris*t ábrázoló metszeten külön figyelmet érdemelnek azok a szimbolikus, erényeket jelképező nőalakok, melyeknek pajzsán meg is jelennek az egyes fogalmak: az igazságosság (*iustitia*), a bölcsesség (*prudentia*), a mértékletesség (*temperantia*) és a merészség (*fortitudo*). Ezek az erények a források tanúsága szerint helyet kaptak a templomdíszítésben és a beszédhez csatolt, Mazenkopf-féle metszeten,³⁰ valamint az ehhez fűzött, latin nyelvű magyarázó szövegen. A nagykárolyi piaristák templomának *castrum doloris*a tehát „nemcsak pompás látványosság volt, hanem a részletek allegorizáló értelmezése révén elvont, az elhunyttra vonatkoztatott gondolatok hirdetője is”³¹ – nyilván ezért kerülhettek rá az uralkodónő erényeit (illetőleg őt magát) szimbolizáló nőalakok is.

Összességében elmondható, hogy a biblikus mitizáció számos eszköze visszavisszatérő eleme a Mária Teréziával kapcsolatos kegyességi szövegeknek – így a prédikációknak is. Az ábrázolásmód azonban nemcsak a klasszikus értelemben vett metaforahasználatot jelenti, hanem sokkal árnyaltabb jelenségek kifejezésére is

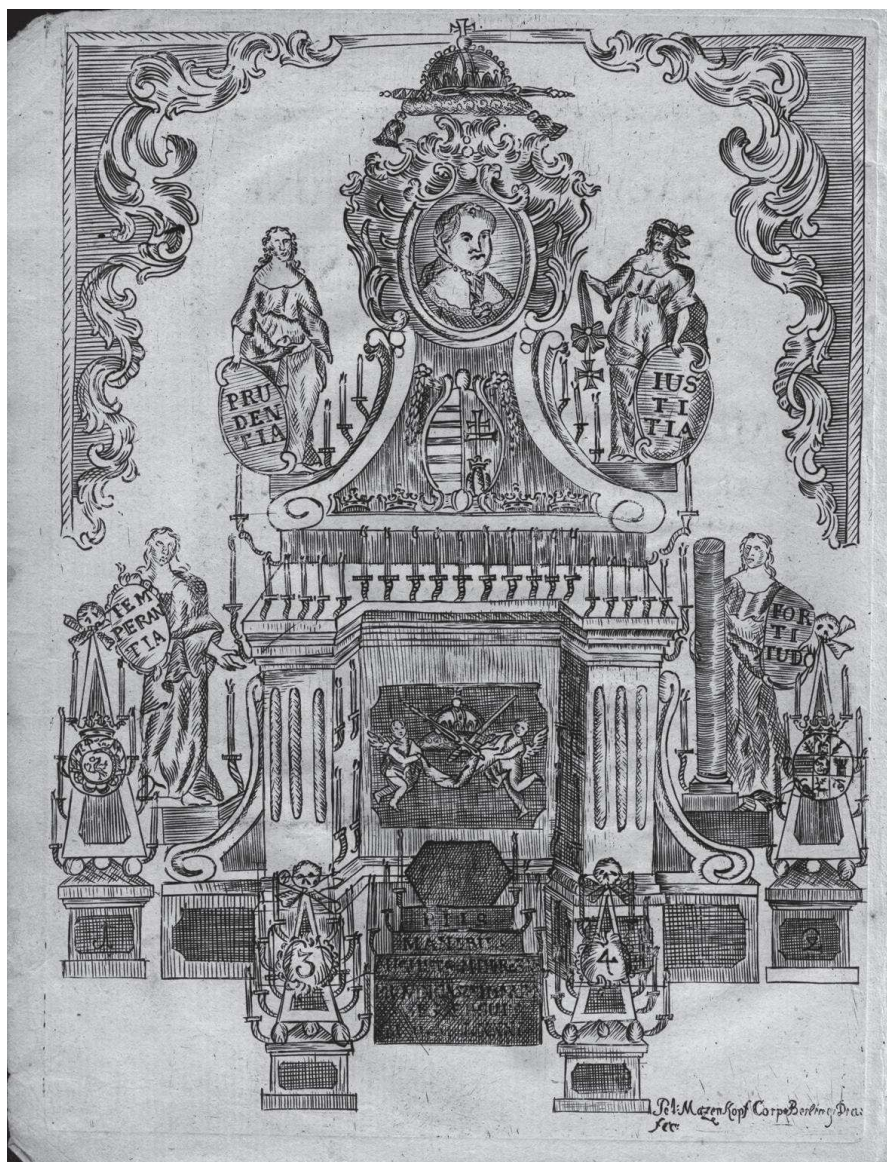
²⁸ BERENTS, *i. m.*, B3v.

²⁹ *Uo.*

³⁰ Vö. Művészet, 1915, 334. <http://epa.oszk.hu/00000/00009/00102/323-336-kronika.htm> [Utolsó letöltés: 2019. március 15.]

³¹ SZÉKELY Zoltán, *Károly főherceg Castrum doloris-a a győri székesegyházban 1761*, Arrabona, 2005, 203.

alkalmas. Ezek közé tartozik az utódlás, az uralkodói sorszám – sőt, az uralkodói erények, a „fejedelmi portré” megjelenítése is.

*Mária Terézia nagyvárnyi castrum dolorisáról készült metszet, 1781
Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Könyvtár*